

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Оксана ДЮДЯ,

прокурор Берегівської міжрайонної прокуратури
Закарпатської області,
юрист 3 класу

УДК 343.137.5

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Сьогодні, в період великих змін кримінального процесуального законодавства, важливими є питання вчинення кримінальних правопорушень дітьми та, відповідно, правильної діяльності правоохоронних органів стосовно них. У ст. 1 Конституції України закріплено положення про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Отже, така держава повинна дбати про своє майбутнє, а діти – це і є наше майбутнє, тому насамперед потрібно не байдуже ставитись до їх долі. Посиленого нагляду потребують діти, які вступили у конфлікт із законом.

Хоча в останні роки й було прийнято низку законів, спрямованих на захист прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, аналіз статистичної звітності та даних судової практики свідчать, що у багатьох випадках органи, служби у справах дітей і спеціальні установи для дітей реагують постфактум на проблеми неповнолітніх, коли процеси декриміналізації поведінки стають незворотними. З огляду на таку ситуацію виправити становище за допомогою лише засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників неможливо, тому потрібно створити систему ювенальної юстиції (ці-

лий комплекс заходів, спеціальних програм). Нині дедалі більше юристів-практиків, науковців усвідомлюють, що необхідно впроваджувати найбільш ефективні способи та запроваджувати новітні напрями соціалізації тієї молоді, поведінка якої не відповідає соціально спрямованим, загальноприйнятим нормам та очікуванням. Сутність ювенальної юстиції полягає в тому, щоб підпорядкувати діяльність судової влади вирішенню завдань (проблем), які до сьогодні загальні суди не вирішували, – завдань соціалізації молодих людей і виховання їх як законослухняних членів суспільства. Ювенальна юстиція виникла на основі поєднання формальної, юридично організованої системи державних судів і принципу індивідуально спрямованого піклування про неповнолітніх. Саме таке поєднання сприяло розробленню унікального способу роботи з цією категорією правопорушників, завдяки чому було фактично змінено систему кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх.

Відповідно до теоретичного аспекту питання ювенальної юстиції можна виділити кілька досить цікавих доктрин, зокрема: доктрину *patria potestas* (влада батька) – найдавніші норми римського права; *parens patriae* (держава в ролі

батька), яскравими представниками якої були Платон та Ульпіан; преформістську доктрину (Арістотель, Августин Блаженний, Іван Золотоустий); доктрину «чистої дошки» та батьківської свободи (Дж. Локк, Я.А. Коменський, С. Полоцький); протекціоністську (Конвенції про права дитини); автономістську (Ж.Ж. Руссо, Е. Кей, Я. Корчак, К.М. Вентцель); тоталітарну доктрину ювенального права (якобінці, радянські педагоги та юристи); ліберально-патерналістську доктрину, що є превалюючою в сучасних зарубіжних країнах. Усі вони, безперечно, заслуговують на увагу, адже кожна з них у певний історичний період розвитку суспільних відносин відображала місце неповнолітнього правопорушника в системі діючих норм права.

На думку С.М. Крестовської, тенденції розвитку молодого покоління в Україні є такими, що нестійке поєднання протекціоністської та автономістської доктрин ювенального права найближчим часом зберігатиметься з певними коливаннями в той або інший бік [2]. Ювенальна юстиція являє собою своєрідний комплекс концепцій, схем впливу на підлітків, конкретно практичних заходів впливу на сім'ю, безпосереднє оточення неповнолітніх з боку як судової влади, так й інших установ, соціальних інституцій [3].

Процесуальне законодавство зазнало найбільше змін, що, без сумніву, є позитивним кроком до впровадження демократичних норм щодо гуманізації процесу, особливо стосовно неповнолітніх. Необхідність прийняття нового КПК України назривала ще з часів здобуття незалежності України, оскільки, як відомо, понад двадцять років застосовувалися норми Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, які не відповідали сучасному розвитку суспільних відносин у державі.

Так, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) кардинально змінюється вся робота правоохоронних і судових органів. На сьогодні відійшли у минуле такі поняття, як «кримінальна справа», «обвинувальний висновок», «повернення справи на досудове розслідування». Зміни торкнулися

строків проведення процесуальних і слідчих дій, з'явилися нові сторони та учасники, можливим стало укладення угод у кримінальному провадженні. У КПК України проголошено принцип рівності перед законом і судом, обвинуваченому та потерпілому гарантовано реальний захист прав і свобод. Крім того, вводиться нове поняття «кримінальні проступки», що будуть введені в дію одночасно з набранням чинності Закону України «Про кримінальні проступки» [4].

Окремо заслуговує на увагу Глава 38 КПК України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», в якій новелою є перелік нових запобіжних заходів, допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого та його тривалість, участь педагога, психолога в допиті, угода про примирення, комплексна психолого-психіатрична експертиза тощо.

Однак практика показала, що застосування вимог ст. 493 КПК України щодо передачі неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд не завжди є актуальним, оскільки у переважній більшості кримінальні правопорушення вчиняються неповнолітніми із неблагополучних сімей, відносини в яких не дають змогу забезпечити повною мірою належну поведінку та своєчасне прибуття неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Крім того, у разі порушення даного зобов'язання на батьків, опікунів, піклувальників накладається грошове стягнення, що в основному і ставить під сумнів останніх давати письмове зобов'язання.

Так, проблемними питаннями застосування запобіжних заходів до неповнолітніх згідно з КПК України є застосування такого запобіжного заходу, як особисте зобов'язання. Відповідно до ч. 1 ст. 492 КПК України за наявності підстав, передбачених Кодексом, до неповнолітнього з урахуванням його вікових і психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених цим Кодексом. Отже, особисте зобов'язання теоретично також може бути

застосовано, але постає питання, чи може неповнолітня особа самостійно, усвідомлюючи всю відповідальність і наслідки невиконання, усе ж таки виконати покладені на неї обов'язки, передбачені ст. 194 КПК України, і чи доцільно буде обирати їй такий запобіжний захід. Крім того, в КПК України не зазначено, в присутності яких осіб може підозрюваному, обвинуваченому під розпис повідомлятися про покладені на нього обов'язки. Також виникає питання: на кого в разі невиконання даного запобіжного заходу буде накладатись грошове стягнення – на неповнолітнього, який може і не мати власного заробітку, чи на законного представника.

Таким чином, застосування запобіжних заходів до неповнолітніх правопорушників слідчими та прокурорами вимагає з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні та які визначені в ст. 485 КПК України.

Що ж до Кримінального кодексу України (КК України), то варто зазначити: в ньому хоч і декриміналізовано окремі види правопорушень, проте передбачено більш жорсткі санкції, ніж ті, що застосовуються до повнолітніх, за окремі види злочинів, які вони часто вчиняють. Яскравим прикладом є перелік видів покарань для неповнолітніх (ст. 98 КК України), де обмеження волі як один із видів покарання взагалі відсутнє. Наприклад, норма ч. 2 ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткотривалий розлад здоров'я або незначну втрату працездатності», досить поширена серед правопорушень, вчинених неповнолітніми. Зокрема, санкція вказаної норми передбачає обмеження волі, яке до неповнолітнього правопорушника не може бути застосовано. Сюди входять також ч. 1 ст. 129 (погроза вбивством), ч. 1 ст. 119 (вбивство через необережність), ч. 1 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) та багато інших норм.

Також на увагу заслуговує і таке питання, як правові аспекти застосування медіації у кримінальних справах за участю неповнолітніх. Актуальність розв'язання проблеми, пов'язаної із застосуванням процедури примирення у справах непо-

внолітніх, полягає в тому, що неповнолітні як учасники кримінального процесу належать до особливої категорії суб'єктів. Це зумовлює проведення будь-якої процедури, зокрема й процедури примирення, у порядку, відмінному від звичайного. Медіація за участю неповнолітніх повинна залучати: потерпілу сторону, безпосередньо неповнолітнього, який завдав шкоди, та його законних представників, а за необхідності – професійного психолога чи педагога, а також медіатора. Останніми роками цьому питанню присвячено досить багато різноманітних публікацій – від наукових статей до дисертацій і монографій.

Англія стала однією з перших країн у Європі, в якій почали застосовувати новий підхід до злочину та його наслідків у вигляді відновного правосуддя. Відновне правосуддя може полягати, наприклад, у попередженні (*caution*) правопорушника, примиренні потерпілого з правопорушником із застосуванням медіації. Але, враховуючи специфіку англо-саксонської системи права, можна виокремити тільки деякі прогресивні практичні надбання для їх подальшого застосування в Україні. Так, у проекті Закону України «Про медіацію» зазначається, що метою Закону є запровадження культури досудового вирішення спорів без звернення до формальної системи судочинства шляхом ведення між сторонами узгоджуваних переговорів за участю нейтральної особи, яка допомагає у пошуку взаємоприйнятних рішень [5].

Під поняттям «медіація» слід розуміти альтернативний спосіб врегулювання спору, що потребує вирішення конфліктної ситуації самими сторонами за участю незалежного посередника – медіатора. У національному законодавстві, хоч і передбачено випадки примирення сторін у кримінальному процесі, проте не визначено, у межах яких процедур воно може мати місце, як оформляється, у чому конкретно полягає. Крім того, інститут медіації у справах неповнолітніх повинен відрізнитись від медіації з повнолітніми. Особливість медіації за участю неповнолітніх полягає в їх правовому статусі. У цьому зв'язку слід установити підвищені вимоги до медіато-

рів, які працюють із неповнолітніми, передбачити обов'язковість залучення до процедури медіації законних представників неповнолітнього, доцільність залучення кваліфікованого психолога або педагога.

До того ж на увагу заслуговує і таке питання, як правові аспекти застосування медіації у кримінальних справах за участю неповнолітніх. Актуальність проблеми, пов'язаної із застосуванням процедури примирення у справах неповнолітніх, визначається тим, що вони як учасники кримінального процесу належать до особливої категорії суб'єктів. Це зумовлює проведення будь-якої процедури, зокрема й процедури примирення, у порядку, відмінному від звичайного.

У процесуальному законодавстві варто закріпити положення щодо обов'язкової передачі кримінальної справи, учасником у якій є неповнолітня особа, на медіацію шляхом винесення постанови про розгляд справи за участю медіатора або постанови про направлення справи на розгляд у порядку відновного правосуддя, але винятково у випадках, коли неповнолітній вчиняє злочин невеликої тяжкості або небережний злочин середньої тяжкості.

На нашу думку, ст. 97 Розділу XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» КК України варто доповнити частиною щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку з примиренням неповнолітнього з потерпілим за результатами відновного правосуддя. Серед фахівців, які вивчають питання ювенальної юстиції, існує думка, що при розгляді кримінальних правопорушень, де правопорушниками є неповнолітні, слід уникати (наскільки це буде можливим) судового слідства і натомість застосувати інші – альтернативні заходи.

В обґрунтування позитивних аспектів інституту медіації у справах неповнолітніх правопорушників можна вказати на такі аргументи:

– можливість зниження рівня злочинності саме серед неповнолітніх, які пройшли процедуру медіації, порівняно з неповнолітніми, які пройшли традиційну

судову процедуру і щодо яких були застосовані типові види покарання;

– це специфічний вид виховної роботи, яку не можна провести ні в суді, ні в спеціальній навчально-виховній установі, оскільки неповнолітній самостійно робить висновки зі своїх вчинків завдяки усвідомленню наслідків, пережитих жертвою, й завдяки бажанню їх виправити (вже сам момент зустрічі віч-на-віч зі скривдженим, за умови, що правопорушник не має психічних відхилень, ініціює у свідомості правопорушника процес змін на краще). «Участь у медіації дозволяє неповнолітнім краще зрозуміти свій вчинок, усвідомити шкоду, яку вони завдали потерпілій стороні, та прийняти відповідальність за вчинене. Практики вважають, що саме тому діти, які взяли участь у медіації, не скоїли повторних правопорушень» [6].

Доцільно наголосити, що перевагами медіації для неповнолітніх є: невнесення їх до реєстру осіб, що притягувались до кримінальної відповідальності й були засудженими, відсутність судимості, що має надзвичайно велике значення, наприклад, при працевлаштуванні. Медіація допомагає запобігти потраплянню підлітка, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, до пенітенціарної системи. Адже зламану долю дитини, яка має судимість, складно виправити у майбутньому. Завдяки ж успішній медіації неповнолітні особи отримують шанс на краще майбутнє. У висновку № 5 Єреванської Декларації «Прокуратура та ювенальна юстиція» зазначається, що, враховуючи можливий шкідливий вплив кримінального процесу на неповнолітніх, прокурори мають у якомога ширшому обсязі та відповідно до законодавства шукати альтернативи роботи з неповнолітніми правопорушниками як своєрідну юридичну реакцію на правопорушення, беручи до уваги інтереси потерпілих і суспільства у цілому, а також будучи послідовними у досягненні цілей ювенальної юстиції [7].

Досить цікавим є приклад Швеції, де діють так звані ювенальні прокурори. У прокуратурі Стокгольма працюють три ювенальні прокурори, які представляють

державне обвинувачення в кримінальному процесі у справах неповнолітніх. Існує така процедура розслідування кримінальних справ: одразу після затримання неповнолітнього 15–20 років поліція повідомляє про факт затримання прокурору (у телефонному режимі). Прокурор дає усний дозвіл на проведення допиту затриманого. Після допиту слідчий повідомляє відповідні свідчення по телефону (документи – по факсу) прокурору, який приймає рішення про доцільність затримання неповнолітнього.

Кожен із трьох ювенальних прокурорів веде від двох до трьох тисяч справ на рік (у місті порушуються 60–70 справ на місяць). У разі вчинення неповнолітнім дрібного правопорушення з ним спілкуються в поліцейському відділі (поліцейський, соціальний працівник), потім з його батьками бесіду проводить прокурор. Якщо неповнолітньому менше 18 років, прокурор звільняє його від кримінальної відповідальності, але тільки один раз. На розслідування законом відводиться чотири тижня, після чого справа пе-

реходить до прокурора (якщо слідство закінчується швидше, прокурор негайно отримує всю справу). Крім того, прокурор повинен вирішити протягом тижня, чи надходитиме справа до суду, та підготувати відповідні для цього матеріали протягом наступного тижня, тобто минає всього шість тижнів з дня першого допиту неповнолітнього в поліції. Суд призначається максимум через два тижні після подання прокурором матеріалів кримінальної справи [8].

Запроваджувати ювенальну юстицію потрібно, але робити це треба розумно та виважено. Сьогодні складно відбуваються будь-які зміни у суспільстві та державі, але реформування органів прокуратури все ж таки триває. Для введення ювенальної юстиції необхідна наукова, законодавча, навчальна та матеріальна бази. Дійсно, не варто забувати про свої традиції, історичні надбання, самобутність українського народу, але також слід впроваджувати і позитивний досвід європейських держав, що має досить хороший результат.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
2. Крестовська С.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 – Одеса, 2008. – С. 29.
3. Мачужак Я.В. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів / Я.В. Мачужак, І.Б. Лавровська. – С. 9.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651 VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Про медіацію: проект закону України від 17 грудня 2010 року, реєстр. № 7481 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7481&skl=7
6. Відновне правосуддя в Україні // Щоквартальний бюлетень. – 2011. – №№ 3–4 (17). – С. 98.
7. Єреванська Декларація Консультативної ради прокурорів Європи (КРПС) висновок № 5 «Прокуратура та ювенальна юстиція» (Страсбург, 20 жовтня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua
8. ТГК Ювенальная юстиция. Шведская система ювенальной юстиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lawyer.uz/ru

Оксана ДЮДЯ

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено актуальні правові аспекти проблеми ювенальної юстиції в Україні згідно з чинним законодавством. Сьогодні, в період великих змін кримінального процесуаль-

ного законодавства, важливими є питання вчинення кримінальних правопорушень дітьми та, відповідно, правильної діяльності правоохоронних органів стосовно них.

Ключові слова: дитина; неповнолітні; ювенальна юстиція; медіація; запобіжні заходи.

Оксана ДЮДЯ

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В УКРАИНЕ

Исследованы актуальные правовые аспекты проблем ювенальной юстиции в Украине согласно действующему законодательству. Сегодня, в период больших перемен уголовного процессуального законодательства, важными являются вопросы совершения уголовных преступлений детьми и, соответственно, правильной деятельности правоохранительных органов по отношению к ним.

Ключевые слова: ребенок; несовершеннолетние; ювенальная юстиция; медиация; меры пресечения.

Oksana DYUDYA

RELEVANT ASPECTS OF JUVENILE JUSTICE FUNCTIONING IN UKRAINE

There were researched relevant legal aspects of juvenile justice issues in Ukraine in compliance with the applicable legislation. Currently, when the major changes into the criminal procedural legislation are being introduced, there remains to be very essential an issue of commitment of criminal offences by children and rectitude of the law enforcement authorities measures taken in this respect.

Keywords: child; minors; juvenile justice; mediation; prevention measures.

